

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Tarih Bölümü

Eskiçağ Tarihi II

Sumerliler

1. Hafta

özenilen üniversite

Mezopotamya, Yunanca “mesos”= ara/orta ve “potamos”= ırmak kelimelerinden türetilmiş “iki ırmak arası” anlamında bir coğrafi terimdir. Bu ad kuzeyde Toros Dağları’ndan güneyde Basra Körfezi’ne, doğuda Zagros Dağları’ndan batıda Suriye Çölü’ne kadar uzanan alan için kullanılmaktadır. Dicle (idiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Mezopotamya’ya hayat verir. Fırat Nehri, Doğu Anadolu’dan doğar. iki ana kolu olan Karasu ve Murat Suyu’nun birleşmesinden sonra Toroslar’ı aşarak güneye iner, Balih ve Habur nehirlerini alarak güneye doğru devam eder. Basra Körfezi’ne 145 km kala Dicle Nehri ile birleşir ve Şattülarap Nehri adıyla Basra Körfezi’ne dökülür. Dicle ise Toros Dağlarından doğar. Diyarbakır havzasında Pamukçay ve doğuya doğru Batman, Garzan ve Botan çaylarını alır. Daha sonra Büyük Zap, Küçük Zap, Adhem, Diyala nehirleri ve son olarak Fırat ile birleşip Şattülarap Nehri adıyla Basra Körfezi’ne dökülür. Eskiçağ’da Dicle ve Fırat, bugün denize döküldükleri noktadan 200 km daha içeride birbirlerinden ayrı olarak Basra Körfezi’ne dökülmekteydiler. Nehirlerin getirdiği alüvyon nedeniyle deniz dolmuş, nehirler yatak değiştirip birleşerek Şattülarap Nehri’ni oluşturmuşlardır.

Klasik çağlarda Babil ülkesi adı ile bilinen Sumer, Mezopotamya’nın aşağı yarısından oluşur; bu alan kabaca günümüz Irak’ının, Bağdat’ın kuzeyinden Basra Körfezine kadar olan bölümüyle özdeşleşir. Bu alan yaklaşık olarak 26 bin kilometre karedir. İklimi aşırı sıcak ve kurudur; toprağı kendi başına bırakıldığında kıraç, rüzgara açık ve verimsizdir. Düz arazi ırmaklar tarafından oluşturulmuştur; bu nedenle neredeyse hiç maden yoktur ve taş çok azdır. Bataklıklardaki kocamaz sızlıklar bir kenara bırakılacak olursa, hiç kerestelik ağaç bulunmaz. O zaman burası, yoksulluğa ve yokluğa mahkûm, gelecek vaat etmeyen bir ülkeydi. Ne var ki, buraya yerleşen insanlar, MÖ üçüncü bin yılda bilindikleri adlarıyla Sumerliler, olağan dışı bir zekaya ve girişimci, kararlı bir ruha sahipti. Ülkenin doğal dezavantajlarına karşın bu insanlar Sumer’i gerçek bir cennet bahçesine çevirmişler ve büyük olasılıkla insanlık tarihindeki ilk yüksek kültürü geliştirmişlerdir.

Sumer halkı teknolojik icatlar için alışılmadık bir yeteneğe sahipti. Daha ilk yerleşenler bile sulama fikrini akıl etmiş, bu da Dicle ve Fırat ırmaklarının zengin alüvyon taşkınlarını toplayıp kanallara akıtmalarını ve tarlalarıyla bahçelerini sulayarak

verimli hale getirmelerini sağlamıştı. Maden ve taş kıtlığına karşı bir çare olarak, hemen hemen hiç tükenmeyen ırmak kilini ve çamurunu orak, çömlek, levha ve kavanoz haline getirerek fırınlamasını öğrenmişlerdi. Çok az bulunan inşaat kerestesinin yerine, geniş ve bol bataklık sazlıklarını kesip kurutmuşlar, bunları demetler halinde bağlayarak hasır barınakları yapmışlardı. Sumerliler daha sonra, her yerde bol bol bulunan ırmak kilini şekillendirmek ve fırında pişirmek için tuğla kalıbını icat etti ve böylece inşaat malzemesi sorunları kalmadı. Çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri, tonoz kubbe, bakır ve tunç dökümü perçinleme, lehimleme, taş heykelciliği, oymacılık ve kakmacılık gibi yararlı araçlar, beceriler ve teknikler geliştirdiler.

□ Eski Mezopotamya tarihinde Cemdet-Nasr devrinin sonundan (MÖ 2850), Akad devletinin kurulmasına (MÖ 2350) kadar geçen yaklaşık 500 yıllık süreye Er Sülaleler Devri denir. Bu devir kendi arasında 3 bölüme ayrılır:

- 1) Er Sülaleler Devri I (MÖ 2850 – 2650)
- 2) Er Sülaleler Devri II (MÖ 2650 – 2550)
- 3) Er Sülaleler Devri III (MÖ 2550 – 2350)

Sumer Kral Listesi'nde Tufan'dan önce yaşadıkları bildirilen kralların Er Sülaleler I Devri'nde hüküm sürdükleri kabul edilmektedir. Bu döneme Amerikalı Sumerolog S. N. Kramer, «Sümer Karanlık Çağı», Fransızlar ise «Mitik Devirler» derler.

Er Sülaleler I Devri hakkında pek az bilgimiz vardır. Prof. Dr. Füzuran Kınal'a göre, bu devri Cemdet-Nasr Devri'nden ayırmak son derece güçtür. Bu dönemle ilgili olarak Sumer Kral Listesi'nde beş şehir zikredilmektedir. Bu beş şehirden Eridu ve Şuruppak kentleri kazılmış, her iki kentte de mabet dışında birer tane de saray bulunmuştur. Larak ile Battibira'nın yerleri kesin olarak tespit edilememiştir. Sippar ise Babil'in kuzeyinde son zamanlara kadar Sumerlilerin Güneş tanrısı DİNGİR UTU'nun ibadet merkezi olarak varlığını korumuştur. Eridu ve Şuruppak şehirleri, Er Sülaleler II Devri'nde de mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir.

Hafaca (Tutub)daki Sin 8 ve Nintu 6-5 mabetleri ve Mari'deki E, D, C İştâr mabetleri ile temsil edilen bu devir, M.Ö.2650-2550 yılları arasına tarihlenmektedir. ***Bu devirde ilk defa olarak sarayla karşılaşılır, böylece din ve devlet müesseselerinin artık birbirinden ayrıldığı, kralların yalnız devlet başkanı oldukları, mabedin başında da bir Başrahibin bulunduğu anlaşılır. Buradan yola çıkarak bu devrin en büyük özelliğinin din ve devlet kurumlarının birbirinden ayrılmış olması olduğunu söyleyebiliriz.***

Gerçekten Er Sülaleler II Devri'nde krallar yalnızca idari işlerle uğraşırken, din işleri rahipler sınıfına bırakılmıştır. Bunun en somut delili, şehir devletlerinin başında bulunan ***Ensi***'lerin artık ***LUGAL*** unvanını taşımaya başlamalarıdır. Ensiler hem devlet işlerini hem de din işlerini birlikte yürüten şehir beyleri idiler. Bir başka ifadeyle onlar, bir çeşit ***rahip-kral*** konumunda idiler. Böylece biz, ilk defa olarak Er Sülaleler II Devri'nde ***«Laik Devlet»*** sisteminin varlığına tanık oluyoruz.

Er Sülaleler III Devri (MÖ 2550 – 2350)

Bu devirde Sumerlilerin dünya görüşlerinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde yaşayan tüm şehir devletlerinin tek hedefi, Baş Tanrı Enlil'in kült merkezi

Nippur'a hakim olmaktı. Çünkü bu devirde bütün Sumer kentleri üzerinde hakimiyet tesis eden bir kralın, «**Lugal Kalama**» yani «**Büyük Kral**» olabilmesi için, **Nippur şehrindeki baş rahibin elinden krallık esasını alması ve krallık tacını giymesi gerekiyordu**. İşte bu yüzdendir ki, kuvvetlenen her kralın ideali, Nippur kentine hakimiyetini tanıtmaktı. Bu durum, Güney Mezopotamya'daki Sumer şehirleri arasında daimi bir çekişmeye, ayrılığa yol açıyor ve bu şehirlerin birleşerek merkezi bir devlet kurmasına engel teşkil ediyordu. Şehirler arasındaki bu rekabet ve kısır çekişmeler, Er Sülaleler III Devri'nin sonuna kadar devam edecektir.

Er Sülaleler III Devri'nde Güney Mezopotamya'da yaşayan Sumer şehir devletleri arasında en iyi tanınanı, şüphesiz, MÖ 2530 – 2350 yılları arasına tarihlenen I. Lagaş Sülalesi'dir. **Ur-Nanşe** tarafından kurulan Lagaş Sülalesi, en büyük problemleri komşusu Umma şehri ile yaşamıştır. Mevcut oldukları süre içerisinde bu iki kent devleti arasında sürekli sınır kavgaları yaşanmıştır. I. Lagaş Sülalesi hakkında en çok yazılı belgeyi bırakmış olan Ur-Nanşe'den sonra Lagaş tahtına **Akurgal** geçmiştir.

Lagaş Sülalesinin 3. kralı meşhur «**Akbabalar Steli**»ni yaptıran **I.Eannatum**'dur. Bu stelin ön yüzünde Eannatum, zafer arabası içerisinde askerlerinin başında bir resmi geçit töreninde görülür. Eannatum, yazdırmış olduğu kitabelerinde **Ur, Uruk ve Kubabbar**'ı zaptettiğini, hatta Elam'a kadar sefer yaptığını ve nihayet, «**Kiş Kralı**» unvanını aldığını anlatır. I. Eannatum'dan sonra Lagaş tahtına kardeşi **Emannatum** geçmiştir. Fakat bu krala yalnızca «**Lagaş Ensisi**» denildiği için Lagaş'ın Eannatum zamanındaki saygınlığını kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Emannatum'dan sonra Lagaş tahtına oğlu **Entemana** çıkmıştır. Bu kral zamanında Umma ve Lagaş kentleri arasındaki sınır anlaşmazlığı yeniden alevlenmiştir.

Entemana'dan sonra yerine geçen oğlu II. Eannatum'a ait yalnızca bir inşaat kitabesinin bulunması, bu devirde Lagaş'ın bir bunalım geçirdiğine işaret etmektedir. Nitekim çok geçmeden Lagaş şehrinin başrahibi **Enatarzi**, II. Eannatum'u bertaraf ederek tahtı ele geçirmiştir. Lagaş sülalesinin 9. kralı **Lugalanda** ise bizzat başrahibin oğlu idi ve artık Lagaş tahtı tamamen din adamlarının eline geçmişti. Böylelikle diğer kent devletlerinde de olduğu gibi Lagaş kentinde de **Teokratik Devlet Sosyalizmi** hakim olmuş ve kral ailesi törelere ve geleneklere aykırı hareket ederek şahsi mallarını arttırmıştı.

Nitekim Lugalanda zamanında **Urukagina** isimli Lagaşlı bir vatandaş ortaya çıkarak halkın içinde bulunduğu kötü duruma tercüman olmuş ve devlete karşı isyan etmiştir. Bu bağlamda Urukagina'nın dünyanın bilinen ilk ihtilalcisi olduğu sonucuna varılabilir.

Lagaş şehri Urukagina ihtilâlinin getirdiği sosyo-ekonomik sarsıntıları geçirirken komşu şehir Umma kralının Lagaş'ta cereyan eden olayları dikkatle takip ettiğine şüphe yoktur. Bu sırada Umma kentinde **Babu** isimli bir rahibin oğlu olan **Lugalzagesi**, Urukagina reformundan ilham alarak Umma kral sülalesini devirmiş ve iktidarı ele geçirmiştir. Lugalzagesi bir müddet kuvvetlenmeyi bekledikten sonra Urukagina'nın iktidarının 25. senesinde Lagaş'a da taarruz etmiş, şehri ele geçirerek Urukagina'yı esir etmiştir. Taştan yapılmış bir vazo üzerindeki kitabesinde ise Lugalzagesi: «**Aşağı Denizden (Basra Körfezi) Yukarı Deniz'e (Akdeniz) kadar bütün memleketlerin idaresini Tanrı Enlil'in kendisine bahsettiğini**» söylemektedir. Bu faaliyetler neticesinde Lugalzagesi Güney Mezopotamya kentlerini tek bir idare altında toplamayı başarmış ve «**Lugal Kalama**» (Krallar Kralı) unvanını almıştır. Ne var ki

Mezopotamya'nın yönetimi Lugalzagesi'ye de kalmamış, 25 yıllık bir hakimiyetten sonra Kiş Samileri'nden **Agadeli Sargon** tarafından mağlup edilmiş ve toprakları ilhak edilmiştir. Böylelikle Mezopotamya'da Akad hakimiyeti görülmeye başlanmıştır.

Yazının İcadı

Uruk Dönemi'nin sonlarına doğru M.Ö. 3200 yıllarında Uruk IV tabakasında en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazıcı avuç içine sığabilecek bir kil tabletin üzerine kareler çizer ve anlatmak istediği şeyi resimlerle anlatmaya çalışırdı. Bu yüzden de erken kil tabletlerde çok fazla işaret bulunmaktaydı. Örneğin Uruk IV tabakasından bir tablet üzerinde 1500'den fazla işaret bulunmaktaydı. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. Bu işaretler de çiviye benzetildiği için bu yazıya çivi yazısı denilmiştir. Çivi işaretlerinin her biri bir sözcüğe değil, bir heceye karşılık geliyor, hecelerin yan yana yazılması ile de sözcükler oluşturuluyordu. Çivi yazısı, gelişimini M.Ö. 3. binyılın ortalarına doğru tamamladı. İlk yazılan belgeler de Sumerce yazılmıştır. Mezopotamya'da yazının yaygınlaşması sonucunda yazıcı okulları açılmıştır. Okullar başlangıçta tapınaklarda açılırdı. Bu okullara Tablet Evi adı verilmekteydi. Okuma yazma öğrenmek isteyen öğrenciler okula gelirler ve kil parçaları üzerine aynı heceleri tekrar tekrar yazarak yazı yazmayı öğrenmeye çalışırlardı. Öğrencilere ait çalışma tabletleri kazı çalışmaları sırasında ele geçirilmiştir.

Çivi yazısını ilk kez bir Alman dilbilim adamı olan filolog G. Friedrich Grotefend (1775-1853) kısmen çözmüştür. Grotefend, İran'ın güneybatısındaki Eski İran başkenti Persepolis'te ele geçen çivi yazılı metinleri okumayı başarmıştı (1802). Mezopotamya çivi yazısını, birlikte çalıştığı bilim adamlarının da katkısıyla çözmeyi başaran ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson (1810-1895) oldu. Rawlinson, 1833'te binbaşı rütbesindeyken şahın ordusunda kimi düzenlemeler yapmak için bir grup İngiliz

subayıyla birlikte İran'da bulunuyordu. Hemedan'dan Babil'e giden kervan yolu üzerindeki Behistun'da Pers Kralı I. Darius'a ait yazıt ve kabartmalar ilgisini çekti. Yazıtlar, çivi yazısıyla üç dilde; Pers, Babil ve Elam dillerinde yazılmışlardı. Rawlinson, ulaşılması çok zor olan bir yerdeki yazıtların, önce Persçe ve sonra Babilce olanlarının kopyalarını bin bir güçlükte alabildi. Persçe metni 1846 yılında okumayı başardı. Babil dilinde yazılmış metni de, öteki dilbilim uzmanlarıyla işbirliği yaparak 1857'de çözdü. Elam dilindeki yazıtı ise Danimarkalı Niels Westergaart 1854'te çözmüştü. Özellikle yukarıdaki üç bilim insanının yoğun ve yorucu çalışmaları sayesinde, Mezopotamya çivi yazısı okunmuş ve dolayısıyla binlerce tabletteki yazılar gün ışığına çıkmıştır. Çivi yazısı Hellenistik Selevkoslar Dönemi'ne kadar (M.Ö. 312-64), astronomiyle ilgili metinlerde ise M.S. 70 yılına kadar kullanılmıştır.

Sumerliler yazıya kavuştuktan sonra, hatıralarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya geçirmeye başlamışlardı. Bugün dünyanın çeşitli müzelerinde korunmakta olan Sumerce belgelerin toplamı 100.000'leri bulmaktadır. Sümerleri, Babilliler ve Asurlular da izlemiş ve yazılı belge bırakma konusunda Sumerlilerden aşağı kalmamışlardır. Sumer eserlerinin isimleri incelendiğinde, büyük bir çeşitliliğe sahip olduğu görülür. Genellikle edebî belgeler konularını, tanrılar dünyası ile yeryüzündeki insanların maddi dünyasından alırlar. Sumer edebî eserleri, o zamanki insanların felsefi düşünceleri, dünya görüşleri, dinî inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu eserlerde genellikle insan ve onun problemleri, yaşama mücadeleleri dile getirilir.

Eski Yunanlıların İlyada ve Odyssea'yı yazmalarından binlerce yıl önce, birçok mitoslar, destanlar, ilahiler ve kasideleri manzum olarak yazmışlardı. "*Yazının mucidi olan Sumerliler, edebiyatın da yaratıcısı olmuşlardır.*" Sumer edebiyatı günümüz edebiyatlarındaki sembolizm ve teşbih gibi sanatları binlerce sene evvel kullanmıştır. Sumerliler konuşan hayvan masalları, çiftçi almanağı gibi daha pek çok eserler yaratmışlardır. Bu hayalî kahramanların icraatını lirik bir tarzda şiirle anlatıyorlardı. Ancak insanlığın bu uzak geçmişinde her şey din için yapıyordu. Sanat da edebiyat da dinin emrinde çalışıyordu.

- Sumer edebî belgeleri üç grupta incelenmektedir:
- I. Liturjik Eserler: Mitoslar (Adapa, Etana), kaside ve ağıtlar.
- II. Epik Eserler: Destanlar: 1) Yaradılış, 2) Gılgamış 3) Lugalbanda 4) Ninurta
- III. Didaktik Eserler: Nesir halinde yazılmış ilmi eserler. Almanak, sözlük vs.

Sumerlilerde Bilim

En erken metinlerde kullanılan sayı sistemleri altmış tabanlı sistemi içerirdi. 60'ın bölünebilir olduğu için sistem, birçok hesaplamayı basitleştirmiştir. Bugün de zaman ve açı ölçümlerinde aynı sistemi kullanmaktayız. Eski Mezopotamyalılar, M.Ö. 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp, 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. Babil matematikçileri, Pi sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın bunun tam değerini $3 \frac{1}{8}$ ($=3.125$) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır. Sumerliler, ayın bir hilalden öteki hilale kadar geçen tüm evrelerini kapsayan süre ile tanımlanan ay takvimi kullanmışlardır. Bu süre bazen 29, bazen de 30 güneş günü oluyordu. Yılı 12 aya bölmüşlerdi. On iki ayın beş

ayını 29 gün, yedi ayını 30 gün, dolayısıyla bir yılı 355 gün sayıyorlardı. Güneş yılına 10 günlük fark nedeniyle, üç yılda bir ay yılını 13 ay yapıyorlardı. Osmanlılar, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar ay takvimini kullanmışlardır. Araplar hâlâ ay takvimini kullanmaya devam etmektedir. Sumerliler, zamanı altmış dakikalık saatleri de ölçen ilk insanlardı ve 1 hafta yedi gündü. Ayın yedisi, on dördü, yirmi biri ve yirmi sekizi hafta sonu kabul edilmişti. Dolayısıyla ilk hafta sonu tatilini başlatan Sumerliler olmuştur. Gün kavramını da ilk kez Sumerliler geliştirmiştir. Sumerliler ve Babilliler, günü gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı. Gün güneşin batmasıyla başlıyordu. Ancak M.Ö. 300'den sonra münecim Kidannu'nun önerisiyle gece yarısı başlaması kabul edildi. Bugünkü takvimimizde kullandığımız bazı ay adları Eski Mezopotamya ay adlarından kalmadır. Şubat ve eylül Akkad dilinde Şubattu ve Elulu; nisan ve temmuz Sumer dilinde Nisannu ve Dumuzi/Tammuzdur. Haziran Aramice'den gelmez. Mart, Mayıs ve Ağustos aylarının isimleri de Latince'dir. Sumerliler ve Babilliler, gündüz saatlerinde saati belirlemek için sabit nesnelere gölgesinden yararlanarak güneş saatleri yapmışlardır. Ayrıca yine gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanılmaktaydı.

M.Ö. 2. binyıldan itibaren göksel olaylar gözlemlenir ve gelecekle ilgili kehanetlerde bulunulurdu. M.Ö. 700'lerde buna dayanarak burçlar belirlenmişti. Babilli astronomlar M.Ö. 500'lerde gün dönümü ve tutulmaların zamanını hesaplayabiliyorlardı. Gök cisimlerinin doğduğu zamanki konumuna göre insanın geleceğini tahmin eden yıldız falı da ilk kez Babil'de bulunmuştur. Ayrıca güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin durumları önceden tahmin edilerek yıllıklar yazılmıştır. Astronominin gelişimi din ve mitoloji ile iç içedir çünkü insanlar astronominin bir amacı olduğuna inanıyorlar ve ona bazı dinî veya mistik unsurlar yüklüyorlardı. Örneğin tutulmalar kötüye işaretti.

Eski Mezopotamya'da hakkında en çok bilgi sahibi olunan bir başka bilim dalı da tıptır. Eski Mezopotamyalılara göre hastalıklara kötü ruhlar ve kötü cinler neden olmaktadır. Kötü ruhları vücuttan kovacak olan ise sihir ve iyileştirici büyüydü. Bazı hekimler ise hastalıkları sihrin yanında iksirler, lapalar, merhemler ve cerrahi müdahaleler ile iyileştirmeye çalışmışlardır. Bitki kökleri, sapları, filizleri, yaprakları, çiçekleri, insan ve hayvan kemikleri, çeşitli hayvan parçaları, dışkıları, organları ile arsenik, demir oksit, güherçile, bakır tozu, cıva, kükürt, kireç, doğal su ile hazırlanan ilaçlar ve masaj da hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Doğaüstü güçlere inanıldığı için tıp bilimi gelişmemiştir. "Asu/a-zu" adı verilen hekimler, çeşitli hastalıklar için tedaviler önerirdi. Aşipu denilen kişiler ise büyü ile hastalıkları iyileştirmeye çalışırdı. Hekimlik sadece rahiplere mahsus kutsal bir meslekti. Cerrahlık ise bir zanaattı. Cerrahlar, yaraları, çıkık ve kırık gibi hastalıkları iyileştirmekle görevliydi. Hekimler gibi sihirle hastalıkları iyileştirmeye çalışmazlardı.

İnsanlar teknolojik olarak yerleşik yaşama geçmeden önce aletlerini kırıldıklarında keskin kenarlar elde edilen çakmak taşı ve bir tür volkanik, doğal cam olan obsidyenden yapıyorlardı. Bu iş büyük bir beceriyi gerektiriyordu. Yerleşik yaşama geçildikten sonra daha çeşitli teknolojik gelişmeler görülmeye başladı. Ulaşım, madenlerin işlenmesi, mimarlık, çömlekçilik, dokumacılık, camcılık, dericilik, çiftçilik, sulama, kanal yapımı, suyun depolanması, kanalizasyon sistemi gibi bugünkü uygar yaşamın temelini oluşturan teknikler Mezopotamya'da geliştirilmiştir. Ulaşımında genellikle nehirler ve kanallar kullanılmıştır. Gemilerle Basra Körfezi ve Akdeniz'e seferler yapılıyordu. Karadan ulaşımında genellikle katır ve eşek kervanları kullanılırdı. M.Ö.

2000’lerde at, M.Ö. 1. binyılda ise develer de kullanılmıştır. Mezopotamya’da tekerlekli araçlar M.Ö. 3500’lerden itibaren kullanılmaktaydı. Sümerlerin dört tekerlekli ve eşek koşulan savaş arabaları vardı. Ayrıca kısa yolculuklar için de yekpare tekerlekli arabalar kullanılmıştır.

Mezopotamya’da çanak çömlek M.Ö. 7000 yıllarından itibaren kullanılmaya başlar. Dünya üzerindeki ilk örnekler ise M.Ö. 11. binyılda Japonya’da yapılmıştır. Mezopotamya’da çanak çömlek yapımı Japonya’dan bağımsız olarak keşfedilmiştir. Başlangıçta elle şekillendirilen kaplar M.Ö. 4500’lerden itibaren çarkta yapılmaya başlamıştır. Kapların çarkta yapılması hem çanak çömleklerin seri olarak üretilmesini hem de daha düzgün kapların yapılmasını sağlamıştır. M.Ö. 2000’lerden itibaren de hızlı çark kullanılmıştır. Neolitik Dönem’de biçimlendirilen en erken heykeller, kabartmalar, mücevher ve küçük el sanatları ile teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz, Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır. Heykeltıraşlık Mezopotamyalılar için önemliydi. En eski insan tasvirleri kireç taşından yapılmıştı. Mezopotamya heykeltıraşlığı Yeni Sümer Dönemi Gudea heykelleri ve Hammurabi başı ile üstün bir noktaya ulaşmıştır. Kabartma sanatı örneklerine de erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Eannatum’un “Akbabalar Steli”, “Naram-Sin Kabartması”, “Hammurabi Kanunları Steli” ve “Yeni Asur Dönemi savaş ve av kabartmaları”, kabartma sanatının en güzel örnekleridir.

Mezopotamya’da Sümerlerle başlayıp Yeni Babil Dönemi’ne kadar görülen Zigguratlar yanında saray yapıları da mimari açıdan güzel eserlerdir. Saraylar M.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Kiş Sarayı, avlular, holler, taht salonları, oturma birimleri ve depolar gibi pek çok bölümden oluşur. Bunun yanında Eşnunna Sarayı (M.Ö. 2000), Marili Zimrilim’in Sarayı (M.Ö. 1700), Dur-Karigalzu (M.Ö. 1380), Asur, Ninive ve Babil sarayları dikkat çekicidir.

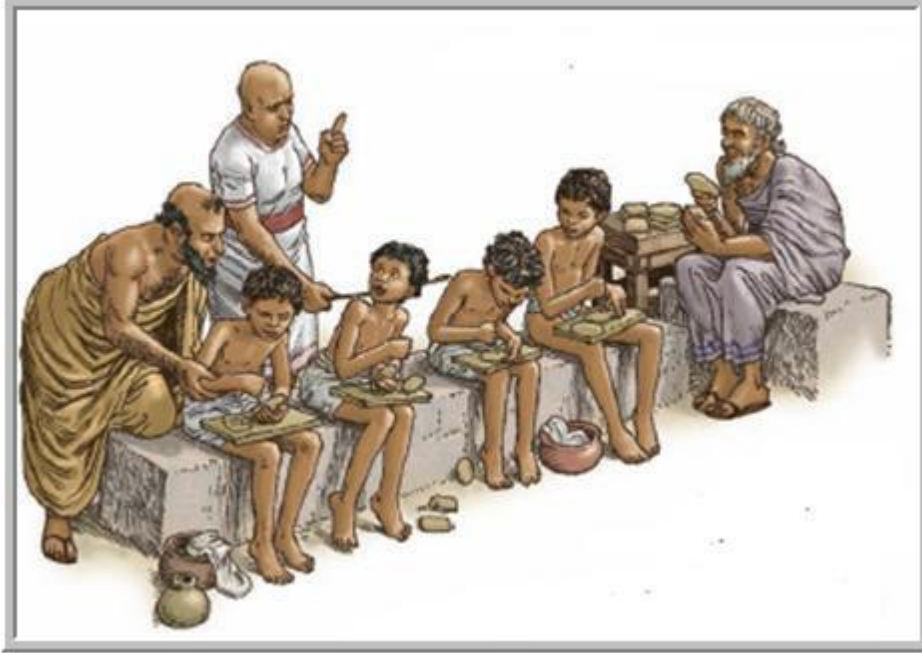
Sumer Okulu

Uygarlık tarihi açısından bakılınca, Sümer’in kazandığı en üstün başarılar, çiviyazısının gelişmesi ve bunun doğrudan uzantısı olan resmi eğitim sistemiydi. M.Ö. üçüncü binyılın başlarında yaşayan isimsiz, uygulamaya eğilimli Sümer bilgeleri ve öğretmenlerinin yaratıcılığı ve azmi olmasaydı, günümüzün entelektüel ve bilimsel başarılarının pek olanaklı olamayacağını söylemek bir abartma değildir. Elbette, ilk Sümer işaretleri olan resim yazısını icat edenler, daha sonraki zamanlarda geliştiği haliyle okul sistemini kolay kolay öngöremezlerdi. Fakat öncelikle üzerlerinde ekonomi ve yönetimle ilgili yazılar bulunan binden fazla resim yazılı küçük tableten oluşan, bilinen en eski yazıyla yazılmış belgeler arasında bile okuma ve alıştırma yapma amaçlı sözcük listeleri içeren pek çok tablet bulunmaktadır. Bu da, daha M.Ö.3000’lerde bile bazı yazıcıların öğretme ve öğrenme üzerine düşünmüş olduklarını gösterir. Bunu izleyen yıllardaki ilerleme yavaş oldu. Fakat M.Ö. üçüncü binyılın ortalarından itibaren, bütün Sümer’de yazı yazmanın resmi olarak öğretildiği bazı okullar bulunmuş olmalıdır.

Sümer okulunun başı “okul babası” da denen *umma* ‘ydı. Öğrencilere “okul oğlu,” mezunlara ise “eski günlerin okul oğlu” deniyordu. Öğretmen yardımcısı “ağabey” olarak adlandırılıyordu ve görevlerinden bazıları öğrencilerin kopyalaması için yeni tabletler yazmak, öğrencilerin kopyalarını gözden geçirmek ve ezberlerini dinlemektir. Diğer öğretim görevlileri arasında, örneğin “çizimden sorumlu kişi” ve “Sümerceden

sorumlu kişi” bulunuyordu. Ayrıca öğrencilerin okula devamından sorumlu gözetmenler ve disiplinden sorumlu özel görevliler vardı. Okul müdürüne de “okul babası” denirdi. Sümer okullarındaki öğrenciler büyük olasılıkla yalnızca erkeklerden oluşuyordu.

Seçilmiş Kaynakça

- Füzuran Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Ekrem Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayınları, 2020.